

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

bok inledas med ett fyrtital sidor om Norrland i litteraturhistorieskrivningen – ett ämne som naturligtvis är av största vikt för det nya Umeåprojektet. Större delen av kapitlet behandlar Pelle Molin och litteraturhistorikernas syn på hans författarskap. Här finner man den mest ingående textstudie som över huvud taget publicerats om Molins berättelse ”Historien om Gunnel”.

Öhman är starkt kritisk mot vad äldre litteraturforskare skrivit om Pelle Molin. Han hävdar att framställningarna bestämts av kategoritänkande och brister i textläsningen eller rentav osjälvständigt övertagande av föregångarnas schablonbilder av Norrlands litteraturen.

Det finns flera utmärkta iakttagelser i Öhmans kritiska genomgång. Men frågan är ändå om han lyckas i sitt fälttåg. De främsta hävdatecknare som behandlat den norrländska litteraturen, Thorsten Jonsson, Eric Uhlin och Hans Granlid, har inte många sidor på sig för sina redogörelser. Det hindrar inte att de – enligt min uppfattning – förmår övertyga om att de verkligen läst igenom ”Historien om Gunnel” innan de avgivit ett lågt litterärt betyg för berättelsen.

Därpå går Öhman över till den andra huvuddelen i sin studie, nämligen Hedenvind-analyserna, där han lever upp till sina lofvärda textanalytiska ambitioner. Han börjar givetvis med debutboken *Ur en fallen skog* (1910) och behandlar även Hedenvinds fjärde bok *Vid Eli vågor* (1914).

Överraskande nog hoppar han sedan i stort sett över de märkliga expressionistiska verk som Hedenvind började utge under första världskrigets mörka år. Motiveringen torde väl vara att det redan finns en utmärkt doktorsavhandling av Conny Svensson om denna period. Säkerligen kunde dock Anders Öhman med sitt modernism-perspektiv ha fått fram åtskilligt av intresse ur dessa texter. Och därmed hade han också fått ett sammanhang i sina Hedenvind-studier som nu saknas. Han går slutligen in på rallartrilogin 1926–30, redovisar viktig iakttagelser från sin läsning av denna och slutar med några få avrundande sidor om de sena Norrlandsromanerna.

Det är bra att det kommit en bok, därtill skriven av en så begåvad forskare som Anders Öhman, och behandlande Hedenvind-texter – men riktigt sammanhängande har den knappast blivit.

Lars Furuland

Ulf Boëthius, *Jag är ingenting, ett fladder, jag är ung. Barn, ungdom och modernitet i Gustav Sandgrens tidiga författarskap*. Gidlunds förlag. Hedemora 2004.

Gustav Sandgren är en författare som i dag inte torde ha någon stor läsekrets. Men i början av 1930-talet lät han i hög grad tala om sig. Han var en av de mest kampglada bakom antologin *Fem unga* (1929), som brukar betraktas som den första modernistiska manifestationen i Sverige. Han publicerade en strid ström av romaner, noveller, dikter och sagor. Han skrev kåserier, debattartiklar och hörspel för radio samt gav ut böcker och radiopjäser för barn och ungdom. Sandgrens genombrott som författare för vuxna skedde i och med utgivningen av den lyriskt musikaliska samlingen *Skymnings sagor* (1936), av många betraktad som hans främsta verk. Som författare för barn och ungdom slog han igenom på 1950-talet, då han gav ut fjorton barnböcker. Mest känd för en större allmänhet torde han ha blivit för serierna om Kajsa Rutlapp och Katten Jaum. Men han fortsatte att skriva även för vuxna, bl.a. den självbiografiska *Livsresa* (1965). Författarskapet blev med åren alltmer pessimistiskt och civilisationskritiskt. År 1967 kom Sandgrens sista roman *Plötsligt, en dag...* Sexton år senare, 1983, avled han.

Ulf Boëthius' arbete behandlar Sandgrens författarskap under 1930-talet. Ett stort material av brev, tidnings- och tidskriftsartiklar samt recensioner ligger till grund för denna innehållsrika studie som även skildrar det svenska trettio-talet och de viktiga samhällsliga och kulturella förändringar som då ägde rum. Också den barnlitterära situationen blir ordentligt belyst, särskilt förbindelserna mellan modernism och barnlitteratur.

Boëthius' ursprungliga avsikt var att enbart undersöka de tidiga barn- och ungdomsböckerna för att se om Sandgren var en modernistisk rebell även som barnboks författare. Men det framkom att det inte bara var barnet som spelade en viktig roll i texterna. Sandgrens och de fem ungas modernistiska revolt var i mycket också ett ungdomsuppror, en del av tidens generationsdebatt. Det visade sig att den unges närvaro i trettioalstexterna signalerade en livshållning som främst kan kopplas till moderniteten. Barnet däremot stod för en motsatt hållning som huvudsakligen kan förknippas med romantiken och med sagans värld. Både barnet och den unge är dock laddade symboler som Boëthius vill knyta till den så tydliga ambi-

valensen hos Sandgren, hans ständiga byten av position. Boëthius' främsta syfte, som han själv formulerat det, har därför varit att belysa denna författarens "vacklan mellan olika roller och livshållningar [...] och barnets och den unges betydelse i detta sammanhang".

Boken är uppdelad i fyra avsnitt. I en inledning ges en presentation av författaren Sandgren, och de teoretiska utgångspunkterna för arbetet redovisas. Viktiga begrepp som modernitet och modernism tas upp, och en bild av trettioalets kulturella klimat tecknas. I den följande avdelningen "Vacklan och ambivalens" lyfts de ständiga motsättningarna och kontrasterna i Sandgrens skrifter och uttalanden fram. De två sidmässigt mest omfattande avsnitten är "Moderna unga människor" och "Det drömmande barnet", vilka närmare exemplifierar och analyserar den unges respektive barnets roll i författarskapet. I ett slutord ges en sammanfattning av Sandgrens betydelse. Det är huvudsakligen en tematisk uppläggning som Boëthius har valt. Han diskuterar barn- och vuxenböcker parallellt för att påvisa hur Sandgrens utveckling som vuxenförfattare avspeglas i barn- och ungdomsböckerna. Porträttet av Sandgren framträder mot en fyllig bakgrundsteckning av aktuella tendenser i tiden. Boëthius visar hur Sandgren kan placeras in i flera traditioner och hur han griper in i olika kulturella sammanhang. Denna i och för sig lofvärda strävan att se Sandgren och hans verk i en vidare kontext medför dock att det inte alltid ges utrymme för några mer ingående analyser av de litterära texterna.

Den modernism Sandgren och gruppen de Fem unga företrädde gällde inte enbart diktens form och struktur utan var också politiskt och socialt motiverad. Alla i gruppen hade sitt politiska hemvist långt ut på vänsterkanten, och en av deras mötespunkter var den kommunistiska pressen. Sandgren medverkade växelvis i *Stormklockan* och *Brand*, där han skrev kommunistiska kampdikter, och i modernistiskt orienterade tidskrifter som *Fönstret* och *Fronten*. Under en tid var han även musikrecensent i *Ny Dag*. Författarna kunde på grund av det kulturella fältets ökande differentiering under trettioalet uppträda på flera arenor och inom olika offentligheter, en möjlighet som Sandgren i hög grad praktiserade. Han utnyttjade nykterhetsrörelsens offentlighet, helnykterist som han var, samt folkhögskolerörelsens och den kommunistiska ungdomens offentlighet. Detta hindrade honom dock inte från att

gå till angrepp både mot nykterhetsrörelsen och folkbildningsrörelsen. Den senare var i otakt med tiden, ansåg Sandgren, som propagerade för att kurser om Freud borde ingå i folkhögskolans program. Också inom den dominerande borgerliga offentligheten kom Sandgren att röra sig alltmer hemvant, trots att han i *Stormklockan* uttalat sitt förakt för de "kräk" till författare som sålde sig till borgerligheten.

När antologin *Fem unga* publicerades hade Sandgren redan på Frams förlag gett ut sin första roman, den agitatoriska arbetarskildringen, *Gunnar. Historien om massans kamp till seger*. Den hade först gått som följetong i *Stormklockan*. Flera gånger hade han förgäves försökt få ut sina alster på Bonniers förlag. Sandgren hade liksom de övriga modernisterna både på 30- och 40-talen svårt för att få sina verk antagna och publicerade. Först hans tredje roman *Sju*, som Sandgren själv betraktade som sin egentliga debut, accepterades av Bonniers och gavs ut 1930. I denna roman förekommer inga arbetare utan huvudpersonen är en skönhetslängtande kontorist. Under trettioalet var Sandgrens litterära aktivitet kvantitativt sett imponerande med en utgivningstakt av för det mesta en roman per år. Hans register var brett. Han prövade en rad olika genrer och skrev än revolutionära kampdikter, än stämningsfull naturlyrik och romantisk kärlekspoesi. Han pendlade mellan att hata livet och lofprisa dess skönhet. Jämsides med högljudd civilisationskritik kunde Sandgren ge prov på naturdyrkan och sexualromantik, samtidigt som han stundom också entusiastiskt hyllade tekniken, äventyret och den vitaliserande kampen. Mot slutet av decenniet upphörde dock experimenterandet med olika roller och hans livssyn fixerades. Han tog mer och mer avstånd från kommunismen och var kritisk även mot det socialdemokratiska folkhemsbygget, som han kallade "termitstacksocialismen". Han försjönk i egna fantasier och drömmar, vars kärna utgjordes av en romantisk naturdyrkan.

Utöver romaner, bland vilka särskilt märks den självbiografiska *Du bittra bröd* (1935) om författarens fattiga uppväxt, publicerade Sandgren under trettioalet en novellsamling och två volymer sagor för vuxna. Till detta ska läggas skönlitterära bidrag och debattinlägg i dagspress och tidskrifter. Dessutom gav han ut fem böcker för barn och ungdom. Under pseudonymen Gabriel Linde skrev han två sciencefictionberättelser, *Den okända färan* (1933), med vilken han inledde sitt författar-

skap för barn och ungdom, och *Resan till Venus* (1934). Dessa båda böcker var de första rymdäventyren i den moderna svenska barnlitteraturen, och Sandgren kan här alltså ses som en pionjär. Böckerna har också modernistiska inslag, t.ex. intresset för det framåtpekande och samhällsomstörtande, medan de till formen är konventionella. År 1935 utkom *De fyra fjädrarna*, den första barnbok som Sandgren publicerade under sitt eget namn. Även med denna bok bröt han ny mark. Den är en av de första mysterieböckerna i svensk barnlitteratur, skriven långt innan genren fick sitt genombrott efter andra världskriget. Utöver robinsonaden *Sjörövarna på Sandön* (1936) och djurberättelsen *Gråfjäder* (1938) framfördes i radio under trettioalet flera sagospel signerade Sandgren. Boëthius framhåller Sandgrens insatser i den svenska barnradion, där han dominerade utbudet av barnteater under det sena trettioalet och det tidiga fyrtioalet. Sandgrens författarskap är exempel på crosswriting, en term som används i barnlitteraturforskningen för att beteckna de författare som skriver för både barn och vuxna. En del av hans böcker är också exempel på ett "du-alt" skrivande, d.v.s. ett slags allåldersböcker riktade till både barn och vuxna med ett tilltal som är gemensamt för båda ålderskategorierna.

Sandgren hörde alltså till utmanarna på det litterära fältet. En recensent karakteriserade honom som en "personifiering av uppkäftighet". Som företrädare för den radikala unga vänstern representerade han vid trettioalets början det nya, det unga och det moderna, som då på bred front lanserades även inom filmens och musikens område. Ungdom blev ett begrepp med positiva förtecken. De unga betraktades som symbol för samhällelig och kulturell förnyelse. Bonniers satsade påpassligt på en romanserie rubricerad "Moderna unga människor". Ungdomen förknippades med hopp, framtidstro och handlingskraft, samtidigt som det fanns grupper i samhället som menade att de unga också behövde fostras och disciplineras. En startpunkt för den svenska generationsdebatten var Erik Blombergs uppsats "En ny livskänsla". Nytt bränsle till debatten levererades av Sten Selander och Sven Stolpe. Särskilt den senare var starkt kritisk till gruppen de Fem unga och deras livshållning. Sandgren, denne Dr Jekyll och Mr Hyde som Boëthius fyndigt kallar honom, var också dubbel och kluven vad gällde synen på ungdomen. Han ville framstå som radikal men hade uppenbara svårigheter med det

nya. Bl.a. gick han till attack mot den ytliga och nöjeslystna ungdomen som bara intresserade sig för ett tomt nöjesliv. Han angrep också vad han kallade "amerikabarbariet" och den masskultur som fick den dåliga smaken att breda ut sig i film, teater och radio.

Boëthius' diskussion av Sandgrens syn på den unge görs mot bakgrund av två teoretiska kontexter; den ena handlar om adolescens och vuxenblivande och den andra om hur identiteten påverkas av moderniseringsprocessen. Vid sin analys av de romaner där Sandgren skildrar unga män som söker finna en plats i tillvaron utgår Boëthius från kultursociologiska och utvecklingspsykologiska teorier. Många av Sandgrens hjältar tycks befinna sig i det som dagens psykologer benämner "en förlängd adolescens". De värjer sig inför vuxenlivets krav och längtar tillbaka till barndomens idyll. Ibland kan man dock notera en viss glidning i Boëthius' resonemang. Han har en benägenhet att jämställa Sandgren själv med huvudpersonerna i hans böcker liksom att utan diskussion ta Sandgrens egna uttalanden om sitt författarskap för sanning. Även om flera av hans romaner kan ha vissa självbiografiska inslag rör det sig otvetydigt om fiktiva skildringar. Vidare vill Boëthius se motsägelserna hos den unge Sandgren som ett uttryck för tidens modernitet och det splittrade och kluvna jaget. Identitetsupplösningen och individens benägenhet att gå in i olika roller beroende på omständigheterna hör dock, menar jag, snarare hemma i en postmodernistisk tradition.

Den moderniststämpel Sandgren fick i och med att han lärer sig med de Fem unga bidrog till att göra honom känd och gav honom symboliskt kapital i det litterära fältet. Hans modernism kan knytas både till D.H. Lawrences sexualdyrkande primitivism och till den kraft- och teknikberusade futurismen. Men trots att Sandgren var mycket uppmärksam under trettioalet möttes hans första romaner av hård kritik. Böckerna för barn och ungdom fick däremot ett positivare mottagande. Vuxenböckerna avfärdades ofta som svaga imitationer av Hamsuns romaner. Boëthius menar att en orsak till den negativa kritiken var att böckerna så sällan presenterade några progressiva lösningar på de problem som gestaltades. Boëthius går dock inte närmare in på denna intressanta fråga. En avståndstagande recension av Karin Boye nämns liksom Artur Lundkvists närmast moraliserande uppgörelser med kamratens eskapistiska förhållningssätt till verkligheten.

Relativt stort utrymme ges åt de Fem unga, dess gruppstatus och medlemmarnas inbördes relationer. Här kan Boëthius delvis bygga på tidigare forskning av bl.a. Kjell Espmark. Turerna kring gruppens framträdande och dess gradvisa upplösning diskuteras. Motsättningarna mellan gruppens medlemmar var många. Den romantiske Sandgren hade t.ex. svårt att fördra Erik Asklunds och Josefs Kjellgrens cyniska hållning, vilket brevväxlingen dem emellan tydligt visar. Kontakten med Lundkvist var dock av stor betydelse för Sandgrens utveckling i modernistisk riktning, även om de två hade avvikande meningar i flera frågor. Sandgren kunde t.ex. inte dela Lundkvists förkärlek för det bondskt grova och groteska och dennes krav på att dikten skulle vara smutsig och oborstad. På många sätt var Sandgren något av en outsider i gruppen, och han övervägde ibland att lämna den. Redan 1932 kan man se tecken på gruppens upplösning. Boëthius kunde kanske mer poängterat spänningarna mellan Sandgren och Lundkvist, och man saknar bland referenserna Lundkvists självbiografi *Självporträtt av en drömmare med öppna ögon* från 1966, där denne skriver en hel del om Sandgren och de Fem unga. Vad Lundkvist framförallt blev besviken över var Sandgrens (och även Martinsons) medverkan i författarantologin *Ansikten*. Därmed lierade sig Sandgren enligt Lundkvist med de ”jävla Svenska-dagbladsproletärförfattarna”.

Boëthius studie över den unge Sandgren är som framgått noggrann och detaljrik. Ibland kan den rentav bli väl detaljerad. En större koncentration på de stora linjerna hade varit önskvärd. Läsningen bromsas ibland också upp av de upprepningar som inte så sällan förekommer. Men detta är anmärkningar av marginell art. Det är för det mesta stimulerande att ta del av Boëthius' skildring av den unge Sandgren. Vilken glöd och intensitet det var i debatten på trettioalet! Vilken spänst det fanns i de brev som skrevs! Boëthius arbete fyller också en lucka, då Sandgren mer och mer håller på att försvinna ur litteraturhistorien. Forskningen har hittills inte heller ägnat honom något intresse att tala om. Men tack vare Boëthius grundliga undersökning finns nu en värdefull startpunkt för fortsatta studier.

Lena Käreland

Frithjof Strauß, *Soundsinn. Jazzdiskurse in den skandinavischen Literaturen*. Rombach, Rombach Wissenschaften: Reihe Nordica; Bd 5. Freiburg im Breisgau 2003.

Jazzlyrik är en underlig typ av litteratur. Den har egentligen inga motsvarigheter: vem har hört talar om ”klassiskmusiklyrik”? Om ”folkmusiklyrik”? Inte ens rockmusiken har förmått alstra en egen typ av dikt, handlande om rockmusik eller –musiker, som sedan kallats ”rocklyrik” för att därpå utforskas och antologiseras. Just rockmusiken borde ha alstrat en motsvarighet till jazzlyriken, kunde man tycka. Flera av de parametrar som omger framväxten (eller konstruktionen) av en jazzlyrik omger också rockmusiken och dess framträdande som en aspekt av moderniteten: ungdomskulturen, expressiviteten, de svarta musikernas framträdande roller. Men med ”rocklyrik” menar vi sångtexter, inte dikt.

För den som undrar över vilken sorts fågel – eller om en skvader – jazzlyriken är föreligger nu Frithjof Strauss *Soundsinn. Jazzdiskurse in den skandinavischen Literaturen*. Föregångare finns, för svensk del främst Bo Everlings avhandling *Blå toner och svarta motiv. Svensk jazzlyrik från Erik Lindorm till Gunnar Harding* (1993). Men Strauss skandinaviska perspektiv breddar undersökningen och tillåter oss att ställa intressanta frågor om likheter och skillnader mellan de olika litteraturerna – även om Strauss själv gör förhållandevis få aktiva jämförelser.

Strauss studie om imponerande 577 sidor är skriven i syfte att undersöka ”welchen Darstellungs- und Schreibverfahren der Jazz die skandinavische Literatur anregte und welche inhaltlichen Perspektiven die Literatur auf den Jazz anlegte.” (85) Strauss förankrar därför sin undersökning i en semiotisk tradition, och koncentrerar sig till frågan om ”Soundsinn”, hur den ordlösa men klingande jazzen litterärt ”semantiserar”. Materialet disponeras efter språk, och historiseras i tre faser efter jazzens skandinaviska receptionshistoria. Det handlar om en diskurs, snarare än om en litterär genre – här diskuteras också såväl lyrik som prosa och essäistik. Strauss vill också se jazzlitteraturen i ett komplext internationellt sammanhang, som en aspekt både av europeisk modernitet, av kulturpessimism och primitivism och mot en bakgrund av den konstnärliga avantgardismen. Jazzen bildar ju genom improvisationens centrala roll en i konstnärlig praktik genomförd